

Juha Sihvola

aristoteleen retoriikasta

Poliitiikka, filosofia ja retoriikka, sellaisina kuin ne on Euroopassa ymmärretty, ovat kaikki huomattavalta ellei ratkaisevalta osaltaan antiikin Kreikan kaupunkivaltio-kulttuurin tuotteita. On triviaali etymologinen totuus, että sana poliitiikka tarkoitti alun perin kreikkalaisen kaupunkivaltion, poliksen hallitsemista. Kuitenkaan millainen tahansa hallitseminen ei olisi tuottanut poliksissa toteutetulle yhteisöllisten suhteiden järjestämisen tavalle sellaista maailmanhistoriallista kunniapaikkaa, kuin minkä se on saanut käsitteen poliitiikka kautta.

Polisten hallitseminen oli jotakin uutta ja erilaista. Kaupunkivaltioissa, korostuneemmin kuin koskaan aikaisemmin tunnetussa maailmanhistoriassa, vapaat ja ainakin jossakin määrin tasaveroiset kansalaiset kokoontuivat harjoittamaan yhteiseen hyvään tähtäävää yhteistoimintaa siten, että päätökset tehtiin julkisen keskustelun kautta, ne toteutettiin lakien ja sovittujen sääntöjen avulla, ja päätöksentekijät ja niiden kohteet olivat olennaisesti samat henkilöt, jotka vuorottelivat hallitsijoina ja hallittuina. Varsinkin demokraattisissa kaupunkivaltioissa kaikkein olennaisinta oli julkinen keskustelu. Saadakseen tahtonsa läpi ei riittänyt vedota syntyperään, asemaan tai väkivaltaan. Oli jollakin tavalla suostuteltava tai vakuutettava muut keskustelun osapuolet siitä, että oma kanta on jotenkin ansiokkaampi kuin muut vaihtoehdot.

Poliittisen uran luominen edellytti kannatuksen saavuttamista kaupunkivaltion päättävissä elimissä. Menestykseen vaadittiin ennen kaikkea kykyä puhua ja esiintyä luottamusta herättävällä tavalla. Koska näitä ominaisuuksia ei enää ymmärretty synnynnäisiksi vaan opituiksi, oli luonnollista, että niiden ammattimaiselle opetukselle syntyi kysyntää, olihan poliittinen menestys Kreikassa suuresti arvostettua.

Poliittista uraa havittelevien nuorukaisten kysymykseen ”Miten saan ystäviä, menestystä ja vaikutusvaltaa?” vastaamaan syntyi erityinen viisauden opettajien eli sofistien ammattikunta. Sofistinen opetus oli osittain yleissivistävää ja popularisoivaa luennointia oman ajan filosofian ja luonnontutkimuksen tuloksista, sillä olihan selvää, että laaja tietomäärä ja siihen perustuva asiantuntemus oli yksi luottamusta herättävä ominaisuus. Olennaiselle sijalle kohosivat kuitenkin sellaiset puheiden pitämiseen ja väittelyiden käymiseen tarvittavat menetelmät, joita voitiin soveltaa mihin aiheeseen tahansa. Näiden menetelmien systematisoinnista syntyi kreikkalainen retoriikan teoria.

Poliittinen käytäntö on myös kreikkalaisen filosofian syntytausta. Varsinkin kun filosofian harjoittamisen painopiste siirtyi Sokrateesta alkaen demokraattiseen Ateenaan, keskeiseksi ongelmaksi nousivat uskomusten oikeuttaminen ja mielipiteiden perustelu erilaisissa keskusteluissa. Sokrates pyrki osoittamaan, että vaikka ihmiset esiintyvät asiantuntijoina, jotka tietävät kaikenlaista, ja suostuttelevat toisia hyväksymään kantansa, heidän väitteensä ovat huonosti perusteltuja, koska ne ovat ristiriidassa heidän muiden uskomustensa kanssa ja siten järjettömiä hyväksyä. Sokrates julistautui sofistien ja puhetaidon opettajien vastustajaksi. Hän syytti näitä siitä, että he kiinnittävät huomion pelkästään toisten voittamiseen puolelleen, vaikka olennaista on

se, ovatko ne asiat tosia, joita vakuuttelu koskee.

Tämä hieman karikatyyrimaisesti esitetty vastakkainasettelu Sokrateen ja sofistien sekä vastaavasti filosofian ja retoriikan välillä on jatkunut nykyaikaan saakka. Joukkotiedotuksen, mainonnan ja propagandan tutkimus ei ole ollut filosofien keskuudessa erityisen suosittua, eikä toisaalta filosofisen argumentoinnin retorisiin ulottuvuuksiin ole kiinnitetty riittävää huomiota. Tavallaan tilanne on paradoksaalinen, sillä voimakkaimmin retoriikan vastaiset filosofiset argumentit palautuvat suoraan Platoniin, jonka omassa filosofisessa esitystavassa retorinen ulottuvuus on kuitenkin voimakkaasti korostunut. Platonin jyrkemmän kannan (dialogi *Gorgias*) mukaan retoriikka oli sielun alempien osien valheellista imartelua, ja lievemmänkin kannan (*Faidros, Valtio*) mukaan hyväksyttävää vain filosofi-hallitsijoiden käyttämänä poliittisen manipulaation välineenä sellaisia ihmisiä taivuteltaessa, joihin järkipääinen vakuuttaminen ei tehoa.

Parin viime vuosikymmenen aikana retoriikkaan on kuitenkin kiinnitetty yhä enemmän huomiota humanistisissa ja yhteiskuntatieteissä. Filosofitkin ovat olleet kiinnostuneita aiheesta. Esimerkiksi Richard Rorty on esittänyt retorisen käänteen olevan kolmas suuri koko filosofian kehitystä 1900-luvun jälkipuoliskolla luonnehtinut mullistus lingvistisen ja tulkitsevan käänteen jälkeen. Retoriikan arvonpalautusta ei silti voida pitää mitenkään täydellisenä ainakaan anglosaksisen filosofian piirissä. Selvästi sen osoittavat tuoreet filosofiset hakuteokset. Vuonna 1995 ilmestynyt 900-sivuinen *The Cambridge Dictionary of Philosophy* ei sisällä hakusanaa ”Rhetoric” eikä mitään sen johdannaista. Blackwellin kustantaman käsikirjasarjan osasta *A Companion to Contemporary Political Philosophy* ei mitään retoriikkaan viittaavaa löydy hakemistostakaan.

Retoriikan väheksyntä on ollut suuri vahinko. Se on valitettavaa myös sikäli, että antiikista olisi löytynyt vähemmänkin dikotomisoivia lähtökohtia totuutta tavoittelevan filosofian ja vakuuttamaan pyrkivän retoriikan suhteen ymmärtämiseksi. Aristoteleen teos *Retoriikka* suhtautuu poliittiseen puhetautoon olennaisesti Platonia suvaitsevaisemmin. Kun retoriikka oli Platonille parhaimmillaankin vain filosofian aputiede, Aristoteles antoi retoriikan käsittelemille poliittisille, oikeudellisille ja esittäville puhetilanteille itsenäisemmän merkityksen.

Ero johtuu Platonin ja Aristoteleen erilaisesta tavasta ymmärtää molempien filosofiassa keskeinen dialektiikan käsite. Platonille dialektiikka oli filosofian totuutta tavoitteleva intellektuaalinen metodi, jota johdonmukaisesti soveltamalla saatiin selville systemaattinen tiedollinen maailmankuva, oikea elämäntapa ja lähtökohdat yhteiskuntaelämän uudistamiselle. Sen vastakohta oli ei-intellektuaalinen, alempia sielunosa manipuloiva retoriikka. Aristoteleella dialektiikka sen sijaan viittasi laajem-

min niihin menetelmiin, joita voitiin soveltaa yleisemmin erilaisiin konkreettisiin puhe- ja keskustelutilanteisiin. Filosofian ja tieteen totuushakuiset ja puhtaan intellektuaaliset menetelmät ovat vain yksi, joskin perustava dialektiikan sovellus. Retoriikan teoriassa Aristoteles kehitti dialektiikan pohjalta menetelmiä poliittisia, oikeudellisia ja esittäviä eli epideiktisiä puheita varten.

Retoriikka koostuu kolmesta kirjasta, joista tyylioppia käsittelevä III kirja lienee kahta ensimmäistä myöhemmin kirjoitettu. I kirjassa käsitellään poliittisissa, oikeudellisissa ja juhlatilaisuuksissa esitettävissä puheissa tarvittavaa argumentointia sekä muodollisesta että sisällöllisestä näkökulmasta. Suuren osan muodostaa katsaus Aristoteleen etiikan ja politiikan keskeisiin tutkimustuloksiin, joiden voi ajatella premisseinä antavan uskottavan pohjan puhujan argumentoinnille. Vaikka retoriikan kysymyksenasettelut liittyvät läheisesti etiikkaan ja politiikkaan, Aristoteles laski retoriikan tuotannollisten tieteiden eli taitojen joukkoon. Taidot olivat valmiuksia tuottaa tehokkaasti jokin ennalta asetettu päämäärä. Kysymys siitä, oliko tuo päämäärä sinänsä hyvä vai huono, ei kuulunut itse taidon alueeseen. Samaa taitoa oli mahdollista käyttää sekä hyvien että huonojen päämäärien edistämiseen.

Aristoteleen retoriikan teorian lähtökohta on aikaisemman kreikkalaisen puhetaidon perinteen kritiikki. Jo 400-luvulta alkaen oli Kreikassa julkaistu lukuisia poliittisen puhetaidon oppaita, joissa oli Aristoteleen mielestä kuitenkin kiinnitetty päähuomio epäolennaisuuksiin. Edeltäjät olivat olleet kiinnostuneita vain tyyllillisistä kysymyksistä ja tunteiden herättämisestä, kun taas Aristoteles katsoi, että retoriikka tuli perustaa sille yleiselle argumentoinnin teorialle, jota hän oli kehitellyt loogiikkaa koskevissa teoksissaan. Hänen esittämänsä jälkivaikutukseltaan huomattavan luokittelun mukaan hyvällä puhujalla täytyy olla hallussaan kolmenlaisia vakuuttamisen välineitä: luonteeseen (*ethos*), tunteisiin (*pathos*) ja argumentteihin (*logos*) liittyviä. Näistä viimeinen ryhmä on perustava. Puhujan on kyllä osattava esittää itsensä luonteeltaan arvostusta ansaitsevana ja luottamusta herättävänä henkilönä ja kyettävä herättämään yleisössään asiansa kannalta oikeansuuntaisia tunteita. Tämä ei kuitenkaan onnistu, ellei hän osaa esittää perusteita ja todisteita näkemyksensä tueksi. Siksi puhujan on tunnettava vakuuttavan argumentoinnin keinot ja retoriikan teoria on rakennettava argumentoinnin teorian pohjalle.

Retoriset argumenttimuodot ovat analogisia tieteenteorian syllogismille ja induktiolle: enthymema on retorinen syllogismi ja esimerkki eli paradigma on retorista induktiota. Ne eivät ole kuitenkaan loogisessa mielessä sitovia päätelmiä, sillä retorisisissa puhetilanteissa eivät sitovat tieteelliset argumentit vakuuttaisi kuulijoita vaan pitkästyttäisivät näitä. Siksi on syllogismeja muistuttavia enthymemoja, jotka esittävät haluttua johdopäätöstä tukevia näkökohtia mutta eivät pyri sitovaan todistamiseen ja esimerkkejä, joissa johdopäätöstä tuetaan viittaamalla yhteen yksittäiseen tapaukseen.

Myös tunteita koskeva teoria on tärkeä retoriikan

kannalta. *Retoriikan* II kirjassa Aristoteles esittää kiinnostavan kuvauksen puhetaidon kannalta keskeisistä tunteista, kuten vihaisuudesta, rauhallisuudesta, ystävällisyydestä, vihasta, pelosta, uskalluksesta, häpeästä, säälistä, närkästyksestä, kateudesta ja vahingonilosta. Hänen mukaansa tunteet eivät ole vain järjen toimintaa häiritseviä sokeita voimia vaan ne ovat läheisessä suhteessa niiden kokijan uskomuksiin, jotka koskevat ulkoisessa maailmassa tapahtuvien oman kontrollin ulkopuolella olevien tekijöiden vaikutusta elämään ja sen onnistumiseen. Siten tunteita voi synnyttää, muovata ja poistaa vaikuttamalla argumenttien esittämisten kautta niihin liittyviin uskomuksiin. Jos esimerkiksi sääliin liittyy uskomus, että toiselle ihmiselle on tapahtunut pahaa ilman tämän omaa syytä, säälin tunteen voi saada lakkaamaan vakuuttamalla sen kokijan siitä, että mitään ei tapahtunut, tapahtunut ei ollut pahaa tai tapahtunut paha oli sen kohtaajan omaa syytä.

Käsitys tunteiden ja uskomusten läheisestä suhteesta oli kreikkalaisen filosofian traditiossa yleisesti jaettu; Aristoteles oli tältä osin samoilla linjoilla kuin Platon ja sittemmin stoalaiset, jotka kiinnittivät suurta huomiota systemaattisen tunneteorian kehittämiseen. Aristoteleen käsitys tunteiden arvosta sen sijaan poikkesi olennaisesti sekä Platonista että stoalaisista. Nämä katsoivat, että ihmisen onnellisuuden riittävä ehto on hänen sielunsa hyvä tila ja kaikki ulkoisessa maailmassa tapahtuva on sen kannalta merkityksetöntä. Koska on järjetöntä ajatella, että mikään ulkoinen voisi järkyttää hyvän ihmisen onnellisuutta, ne uskomukset, joihin tunteet liittyivät, ja siten myös itse tunteet ovat irratiionaalisia ja elämän onnistumisen kannalta vahingollisia. Aristoteles puolestaan katsoi, että parastakin ihmiselämää voivat ulkomaailman satumanvaraiset ja hallitsemattomat tekijät haavoittaa. Siksi hyvänkin ihmisen elämässä on sijaa pelolle, sääliille, surulle, vihaisuudelle ja muille vastaaville tunteille. Täysin tunteeton ihminen ei sen sijaan voi olla lainkaan hyvä. Aristoteles korostaa myös sitä, että kasvatuksen avulla tunteet on totutettava toimimaan yhteistoiminnassa järjen kanssa eivätkä ne saa liiallisena impulsiivisuutena häiritä elämän muodostumista siinä määrin järjen hallitsemaksi kokonaisuudeksi, kuin on inhimillisesti mahdollista.

Filosofinen mielenkiinto Aristoteleen *Retoriikka*-teosta kohtaan on kasvanut viime aikoina samaa tahtia kuin kiinnostus retoriikkaan yleensä. Lukuisien kansainvälisten konferenssien, mm. Helsingissä vuonna 1991 järjestetyn ohella on ilmestynyt kaksi tärkeää filosofista artikkelikokoelmaa, David Furlayn ja Alexander Nehamasin toimittama *Aristotle's Rhetoric. Philosophical Essays* (Princeton University Press 1994) ja Amélie Rortyn toimittama *Essays on Aristotle's Rhetoric* (University of California Press 1996).

Aristoteleen *Retoriikka* ilmestyy pitkän odotuksen jälkeen suomeksi syksyllä 1997 samassa niteessä *Runousopin* kanssa (*Teokset IX*, Gaudeamus), molemmat Paavo Hohdin suomentamina. Ohessa näytteeksi *Retoriikan* I kirjan luku 1.